

TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİ METİNLERİNDEKİ ‘KARMAŞIK CÜMLE’ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE

Enfel DOĞAN*

ÖZET

İçinde birleşik cümle türlerinden en az ikisi bulunan, yani farklı türden en az iki yardımcı cümleyi veya bir yardımcı cümle ile bir ya da daha fazla cümlemsiyi bünyesinde taşıyan cümleler bazı dilcilerce *karmaşık cümle* olarak değerlendirilmektedir. Türk dil bilgisi kitaplarının bir kısmında *girişik cümle* veya *girişik-birleşik cümle* yapısının müteradifi olarak da *karmaşık birleşik cümle* terimi kullanılmaktadır. Buna göre, yan cümlesi isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil cümlecığı (cümlemsi) olan cümleler *karmaşık cümle* olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, farklı türdeki cümle yapıları aynı terimle adlandırılarak bir terim kargaşasına da yol açılmaktadır. Biz ise, ancak cümle başı edatlarıyla kurulmuş (Farsça kökenli) birden fazla birleşik cümlenin ya da bir Türkçe cümle yapısı ile Farsça kökenli bir birleşik cümle yapısının bir araya geldiği yapılar için bu terimin kullanılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Söz Dizimi, Cümle Bilgisi, Karmaşık Cümle, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi.

ABOUT COMPLEX SENTENCES IN HISTORICAL TURKISH TEXTS

ABSTRACT

It is possible to denominate as compound sentence which contains at least two kind of compound sentence that is including two different kind of subordinate sentences. In some of the Turkish grammar books it is used the term of complex-compound sentence as also the synonym of the intricate sentence or intricate-compound sentence structure. We have established more than one particle per only unified sentence of sentence, or a Turkish sentence structure sentence structure combined with a Persian background come together for the construction of these terms should be used to think.

Keywords: Syntax, Complex Sentence, Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish.

Türkiye Türkçesi söz diziminde cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılmasında özellikle birleşik cümle hakkında farklı görüşlerin olduğu herkesçe bilinmektedir. Daha çok, içerisinde fiilimsi bulunduran cümlelerin basit mi yoksa birleşik (girişik) cümle mi olarak adlandırılacağı konusunda yoğunlaşan bu tartışmalar,¹ son dönemde şart ekinin kip eki mi yoksa zarf-fiil eki mi olduğu,² iç içe birleşik cümlenin basit mi yoksa birleşik cümle mi olarak kabul edilmesi gerektiği³

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, elmek: enfeldogan@yahoo.com

¹ Bu konuda şu kaynaklardan yararlanılabilir: A. N. KONONOV, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, **Bilimsel Bildiriler 1957**, TDK Yayınları, Ankara 1960, s. 175-179; Beşir GÖĞÜŞ, “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecığı Bağlanma Şekilleri”, **TDAY Belleten**, 1968, Ankara 1969, s. 89-142; Leylâ KARAHAN, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)**, Ankara, 1995, s. 36-39; Hamza ZÜLFİKAR, “Girişik Cümle Sorunu”, **Türk Dili**, Sy. 521, Haziran 1995; Alaeddin Memmedoğlu, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı**, Ankara 1999, s. 745-768; Hülya SAVRAN, “Birleşik Cümle Üzerine”, **Türk Dili**, Sy. 568, Nisan 1999, s. 325-330.

² Güner GÜLSEVİN, Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, **Türk Dili**, Sy. 467, Kasım 1990, s. 276-279; Leyla KARAHAN, “-sa / -se Eki Hakkında”, **Türk Dili**, Sy. 516, Aralık 1994, s. 471-474, Hayati DEVELİ, “-sa

eksenine kaymıştır. Buraya ki'li cümle yapısının bağlı mı yoksa birleşik cümle mi kabul edilmesi gerektiği şeklindeki görüş ayrılıklarını da ekleyebiliriz.⁴

Bu yazıda bu konuya fazla temas edilmeden *karmaşık cümle* meselesine geçilecektir:

1) Girişik (Girişik Birleşik) Cümle İçin “Karmaşık Birleşik Cümle” Teriminin Kullanılması

Türk dil bilgisi kitaplarının bir kısmında *girişik cümle* veya *girişik-birleşik cümle* yapısının müteradifi olarak “karmaşık birleşik cümle” terimi de kullanılmaktadır.⁵ Buna göre, yardımcı cümlesi isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil cümlecisi (cümlemesi) olan cümleler *karmaşık birleşik cümle* olarak adlandırılmaktadır (*Bir zaman bakacaksın semâya ağlayarak // Seni sevdiğimi unutma sakın // Geçti, istemem gelmeni // Uzaklarda, çok uzaklarda, sucuların hiç durmayan çingirakları...* örnekleri gibi).

Bununla beraber *girişik cümle* için *karmaşık birleşik cümle* teriminin kullanılması çok yaygın değildir. Banguoğlu'nun aşağıda künyesini verdiğimiz eserinin yanı sıra, onun bu eserinden alıntı yapan bazı makalelerde [mesela; Melek Erdem, “Türkmen Türkçesinde İç Cümleciklerin Morfosentaktik Açından İncelenmesi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 4, Sy. 3 (Eylül 2007), Ankara, s. 26-51], ayrıca bazı tez çalışmalarında bu terimin kullanıldığını tespit ettik [İsmail Hakkı Turhan, **Baki'nin Mevahibü'l-Ledünniye Tercümesinde Karmaşık Birleşik Cümle Tipleri**, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, 86 s., (danışman: Prof. Dr. Mertol Tulum).” Nadejda Kirli, **N.N. Baboğlu'nun 'Legandanın İzi Adlı Eserinin Cümle Bilgisi Yönünden İncelenmesi**, Çukurova Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2001, (danışman: Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın); Muna Yüceol Özezen, **Namık Kemal'in Romanlarında Cümle**, Çukurova Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Adana 2000 (danışman: Doç. Dr. Mehmet Özmen) gibi].

2) İçerisinde Birden Fazla Birleşik Cümle Bulunan Cümleler İçin Karmaşık Cümle Teriminin Kullanılması

Bundan başka, içinde birleşik cümle türlerinden en az ikisi bulunan cümleleri karmaşık birleşik cümle olarak değerlendiren dilciler de vardır. Yani, karmaşık cümleler farklı türden en az iki yardımcı cümleyi bünyesinde taşıyan birleşik cümlelerdir diye de tanımlanmaktadır.

Bu tür cümleler için *karmaşık cümle* terimini ilk kullanan, M. Kaya Bilgegil'dir. Bilgegil “Çeşitli bileşik cümlelerin bir araya gelmesinden hasıl olan cümlelere karmaşık cümle adı veriliyor.”⁶ diyerek bir dipnot düşmüştür. Bu dipnotta “Bu terim, M. Tuğrul'a aittir. İsbetinden dolayı benimsiyor, bulucusunun ismiyle kullanıyoruz.”⁷ diye ilave bir bilgi vermiştir. Bilgegil bu bilginin devamında sonra sekiz adet karmaşık cümle örneği vermiştir:

Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, **TDAY-Belleten 1995**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 115-152; İsmet CEMİLOĞLU, **Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme**, TDK Yayınları, Ankara 2001, s. 62-64.

³ İsmet CEMİLOĞLU, **age**, s. 65-67; Leylâ KARAHAN, “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, **Türk Dili**, Sy. 583, Temmuz 2000, s. 16-23.

⁴ K. Mehmet Gece, “Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle”, **Türk Dili**, Sy. 562, Ekim 1998, s. 332-339; Leylâ KARAHAN, **agm**, s. 16-23, Mustafa ÖZKAN-Veysi SEVİNÇLİ, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 3F Yayınları, İstanbul 2008, s. 157-160.

⁵ Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, 3. bs., TDK Yayınları, Ankara 1990, s. 562.

⁶ M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981, s. 97.

⁷ M. Kaya Bilgegil, **age**, s. 97.

“a) Sınıfı geçtiğiniz için, babanız tarafından taltif görür, bir büyük şehre gönderilmek istenirsiniz, -ki isteneceğiniz muhakkaktır- yalnız İstanbul'a gitmek isteyiniz ama bu şehrin tarihî yerlerini dolaşınız.

b) Derslerimi büyük bir dikkatle dinliyen, verdiğim vazifeleri zamanında hazırlayan, her sualime en mükemmel şekilde karşılık veren sizler olduğunuz hâlde, -imkânsız ya- başka derslerde başarı gösteremezseniz büyük bir hayal kırıklığına uğrarım, sizleri de hiç affetmem.

c) Öyle kendinden geçmiş, öyle etrafını görmez olmuş ki -böyle bir imkânı bulunca, nasıl olmasın- nerdeyse karşısına çıkan babası olsa tanımayacak.

ç) Koşarak kahkaha atarak sınıfa giren Süheylâ, hocasını görünce -o hocanın ki hiç şakası yoktur- ne yapsa beğenirsiniz, hemen ağlamağa başladı; fakat hoca onun farkında değilmiş gibi davrandı.

d) Nihal Hanım; kumaş satan büyük mağazaların, vitrinleri iyi tanzim edilmiş itriyat mağazalarının önlerini birer birer dolaştı; nihayet gözleri öyle bir yere takıldı ki -nasıl takılmasın- Ankara sosyetesinde kimsede bulunmayan bir kürke rast gelmişti; fakat evinin en nadide eşyalarını da satsa, eline o kürkü alabilecek para geçmiyecekti; içini çekerek ilerledi.

e) Beni görünce, bir şey sormak isterseniz, çekinmeyiniz.

f) Ali, bu havadisi duyunca, önce üzülme bile, sonra camı sıkılır, hatta ağlar.

g) Sizi görüp bunları öğrenmeseydim, ne sınıfı geçebilirdim, ne Avrupa imtihanlarında başarı gösterebilirdim.”⁸

Bilgegil'in verdiği bu örneklerden kapsamın geniş tutulduğu, arasözlü cümlelerin ve bağlı cümlelerin de karmaşık cümle içerisinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Halil İbrahim Delice birden fazla birleşik cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşan yapıları karmaşık cümle olarak niteliştir: “Bir cümle içinde yukarıda çeşitlerini verdiğimiz cümle yapılarının en az ikisi bir arada bulunursa, bu tür cümleler de karmaşık birleşik cümle adıyla tanımlanmaktadır: “*Dinlediğin velvele ninni değil... [O] bir ebedî sel[dir] ki, adı zamandır (ki'li birleşik) [ve o.] müstakbele kükreyerek (zarf-füllî girişik birleşik) akmada[dır]; sen de o coşkun sele katıl! gibi*”.⁹

Rasih Erkul da Bilgegil ve Delice'yle paralel bir tanım yapmıştır: “Karmaşık cümle, birleşik cümle türlerinden en az ikisinin oluşturduğu cümledir: ‘*Öyle sanıyordum ki babam gelirse her şey düzelecek*’ cümlesi ki'li birleşik cümle içerisinde ‘babam gelirse’ şart cümlesi yer almıştır.”¹⁰

Nergis Biray iki ayrı makalesinde Kırgız Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde de bu cümle tipinin bulunduğunu, araştırmacıların eserlerinde bu cümle tipine yer verdiklerini belirtmektedir:

“III. Aralaş Tataal Süylöm (*Girişik veya Karmaşık Birleşik Cümle*): Farklı yapıdaki en az iki veya daha çok cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik cümlelerdir. Örnek: “*Bay bilgendi kul bilet, aytayın dese – erki cok (Bay'ın bildiğini kul da bilir, söyleyeyim dese gücü yok).* (KTS, 289)”.¹¹

“*Aralas Qurmalas Söylem (Girişik veya Karmaşık Birleşik Cümle): Aralas Qurmalas Söylem, bazı Kazak gramerlerinde yer almamaktadır. Bu tür cümleler, farklı yapıdaki en az iki*

⁸ M. Kaya Bilgegil, *age.*, s. 98.

⁹ Halil İbrahim Delice, *Türkçe Sözdizimi*, 2. bs., Kitabevi, İstanbul 2003, s. 146.

¹⁰ Rasih Erkul, *Cümle Metin Bilgisi*, 2. bs., Anı Yayıncılık, 2007, s. 76-77.

¹¹ Nergis Biray, “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy. 10, Bişkek 2004, s. 70.

veya daha fazla cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik cümlelerdir. Bu cümleler, iç içe girmiş bir yapı arz ederler.”¹²

Hem girişik cümle için hem de içerisinde birden fazla birleşik cümle yapısı bulunduran cümleler için *karmaşık cümle* teriminin kullanılması durumunda, iki farklı cümle tipinin aynı terimle adlandırılması söz konusu olacaktır.

Dil bilgisi kitapları üzerinde yaptığım taramalar sonucunda, birden fazla farklı yardımcı cümlelerle kurulan birleşik cümle yapılarını “karmaşık cümle” olarak adlandırmanın çok da yaygın olmadığını tespit ettim. Yani Bilgegil, Delice ve Erkul dışında kalan dil bilgisi araştırmacıları böyle bir cümle tipini kabul etmemekte ve böyle bir terimi kullanmamaktadırlar.

Esasen bugünkü edebî eserlerimiz üzerinde yapılan söz dizimi incelemelerinde bir cümle tipinin içerisinde birden fazla ve farklı yardımcı cümleler yer alabilmekte, ama sonuçta cümle yapı bakımından, o cümleye hâkim olan ana yardımcı cümleye göre adlandırılmaktadır.

“Eğer dersi kaçırmak istemiyorsan fakülteye erken gel, dedi.” cümlesi ana yapı olarak iç içe birleşik cümledir. İç cümle ise kendi içinde bir şartlı birleşik cümledir. Yani iki farklı cümle tipi bir cümle içinde bir araya gelmektedir.

“Çok yorulduğum diyorsan biraz dinlenelim.” cümlesi ana yapı olarak şartlı birleşik cümledir. Bu birleşik cümlelerin şart cümlesinde ise bir iç cümle mevcuttur. Bu örnekleri *karmaşık birleşik cümle* şeklinde adlandırmak çok da doğru görünmemektedir. Çünkü sonuçta cümleyi inceleyince türü hakkında bir kanaate varılabilmektedir.

Ancak tarihî metinler üzerindeki söz dizimi çalışmalarında bazı girift cümle yapıları karşımıza çıkmakta ve metinlerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle Farsça kökenli cümle yapılarının, yani cümle başı edatlarıyla kurulan birleşik cümle yapılarının¹³ ve ki’li birleşik cümlelerin¹⁴ yine Farsça kökenli başka bir cümle türü yahut da Türkçe bir yardımcı cümle ile bir araya gelmesiyle oluşan cümleler metinlerde sıklıkla geçmektedir.

Eğer içerisinde fiilimsi bulunduran yapılar birleşik cümle kabul edilecekse, bunlar için “karmaşık” ya da “karmaşık birleşik” değil, *girişik (girişik-birleşik)* cümle terimini kullanarak meselenin ilk ayağı çözümlenebilir. İkinci olarak da, *karmaşık cümle* terimi, Bilgegil, Delice ve Erkul’un verdikleri örneklerin tamamı için değil de; sadece cümle başı edatlarıyla kurulmuş birden

¹² Nergis Biray, “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Sy. 13, Bahar-2003, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 288.

¹³ Cümle başı ile kurulmuş birleşik cümleler üzerine yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: Şükrü H. AKALIN, “Dede Korkut Kitâbı’nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine”, **Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, III, Adana; Ş. H. AKALIN, **Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Zaman Cümleleri**, Adana 1996 (Profesörlük Başlıca Araştırma Eseri); Ş. H. AKALIN, “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”, **Türk Dili**, Sy. 518, Şubat 1995, s. 156-163; İsmet CEMİLOĞLU, “Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün’lü Cümleler”, **Türk Dili**, Sy. 510, Haziran 1994, s. 409-413; Enfel DOĞAN, “Ahlâk-ı Alâî’deki Çün’lü Birleşik Cümle Yapıları”, **TDAY Belleten**, 2006/2, Ankara 2009, s. 29-40; Enfel DOĞAN, “Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri”, **Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, UTEK 2007, Bildiriler**, (Editör: Prof. Dr. Hayati DEVELİ), C. I, Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2009, s. s. 153-165.

¹⁴ Ki’li birleşik cümle üzerine yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: Mertol TULUM, **Sinan Paşa, Ma’ârif-nâme ve ki’li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış doçentlik tezi, İstanbul 1978; Mustafa ÖZKAN, “Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXI, İstanbul, 2004, s. 243-255; Muhammet YELTEN, “Parsnâme’deki Ki’li Cümleler Üzerine”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. II, Sayı 4, Ankara, 2005, s. 46-56; Ece ÇOHADAR, **Türkiye Türkçesinde Ki’li Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2008.

fazla Farsça kökenli birleşik cümlelerin ya da bir Türkçe yardımcı cümle ile Farsça kökenli bir birleşik cümle yapısının bir araya geldiği yapılar için kullanılabilir. Böylelikle yeni bir terim kargaşasının yaşanmasının da önüne geçilebilir.

***

Konunun tam anlamıyla kavranılabilmesi amacıyla burada öncelikle cümle başı edatlarıyla kurulmuş cümleler hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olabilir:

“Çün, çü, çünkü, egerçi, gerçi, vâkıa, her çend, çendân, vaktâ ki, tâ ki, mâdem ki, kaçan, kaçan ki vb.” çoğu Farsça kökenli cümle başı edatları başlarına geldikleri cümleleri zaman, sebep, vasıta, tarz, karşıtlık vb. işlevlerle bir sonraki cümleye bağlarlar: *Çün 'Arafât'a yakın oldular; yohsul ol baya bakdı = Arafat'a yaklaşınca yoksul o zengine baktı (KN, 18).*

Başında bu edatlardan biri bulunup çekimli bir fiil alan veya hüküm bildiren bir yüklem ismini bünyesinde bulunduran ve böylelikle yukarıda belirtilen işlevlerden birine sahip olan ilk cümle yardımcı cümle; bu cümleden sonra gelen cümle ise temel cümledir. Bu şekildeki cümle yapıları Farsçadan tercüme edilen eserler yoluyla Türkçe söz dizimine girmiştir. “Türklerin İslâmiyet dairesine girmeleriyle birlikte Fars kaynaklı ki'li birleşik cümlelerin yanında 'çün'lü birleşik cümleler de Türk sentaksına girmiş, bilhassa dil yönünden Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan eserlerde bol bol kullanılmıştır.”¹⁵

Çünkü bunlar Ya'kûba irişdiler

Geldiler Ya'kûb-ıla görüşdiler (YZ, 67)

[*Bunlar Yakup'a erişince, gelip Yakup'la görüştüler.*]

Çü yokdur bu âlemde andan ulu

Eyü adı anuñ cihân toptolu (SüN, 68)

[*Bu âlemde ondan ulusu olmadığı için cihan onun iyi adı ile doludur.*]

Egerçi ki şimdi sürersin safâ

Velî tâ ölince çekersin cefâ (CK, 950)

[*Her ne kadar şimdi sefa sürsen de ölünceye kadar ceфа çekeceksin.*]

Her çend şer' de ta'addüd-i menkûha da câyizdür; lâkin kasm-ı nafaka ve anlar emsâlinde müsâvî tutılmak ile meşrûtdur. (AA, 117a/7-9)

[*Şeriatla birden fazla eşle evlilik ancak nafakanın taksiminde ve onların emsali işlerde eşlerin eşit tutulması şartı ile caizdir.*]

Anadolu'da Oğuz Türkçesinin yazı dili hâline gelme sürecinde Farsçadan yapılan tercüme sonuçunda yoğun bir şekilde Türkçeye giren cümle başı edatıyla kurulmuş cümleler, Osmanlı Türkçesi metinlerinde de sıklıkla kullanılmıştır.

***

Farsça kökenli bir cümlelerin yine Farsça kökenli başka bir cümle ile yahut da bir Türkçe yardımcı ile bir araya gelmesiyle oluşan *karmaşık cümle* yapıları tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu cümle tiplerini şu üst başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür:

1. Üç Farsça kökenli cümle tipinin bir arada bulunduğu karmaşık cümleler,

¹⁵ İsmet Cemiloğlu, “Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler”, *Türk Dili*, Sy. 510, s. 409.

2. İki Farsça kökenli cümle tipiyle bir Türkçe yardımcı cümlenin bir arada bulunduğu karmaşık cümleler,
3. Bir Farsça kökenli cümle tipiyle iki Türkçe yardımcı cümlenin bir arada bulunduğu karmaşık cümleler,
4. İki Farsça kökenli cümle tipinin bir arada bulunduğu karmaşık cümleler,
5. Bir Farsça kökenli cümle tipi ile bir Türkçe yardımcı cümlenin beraber bulunduğu karmaşık cümleler.

***

1. Üç Farsça Kökenli Cümle Tipinin Bir Arada Bulunduğu Karmaşık Cümleler

1.1. Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Egerçi Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlenin ve Bir Ki'li Birleşik Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Dahı çün senün öñüne bir iş gele; egerçi sen anı başarı-bilürsün, kendü bilünce inanma ki âhir peşimân olursın. (KN, 33)

[*Senin önüne bir iş geldiğinde her ne kadar sen onu başarabilirsen de sonra pişman olmamak için kendi bilgine inanma.*]

2. İki Farsça Kökenli Cümle Tipiyle Bir Türkçe Yardımcı Cümlenin Bir Arada Bulunduğu Karmaşık Cümleler

2.1. Egerçi Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir İç Cümle ve Ki'li Birleşik Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Egerçi ba'zı ulemâ “*Kurbân olunmaga getirilen İsmâ'îl degül İshâk idi.*” demişlerdür; ammâ ekserün kavli budur ki Hazret-i İsmâ'îl idi. (MY, 16a/5-7)

[*Her ne kadar bazı ulema “Kurban olunmağa getirilen İsmail değil İshak idi” dedilerse de çoğunluğun kavli Hazret-i İsmail'dir.*]

2.2. Egerçi / Vâkıa Cümle Başı Edatlarından Biriyle Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin ve Bir Ki'li Birleşik Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Muvahhid-iseñ anı bil ki kamu ol birdür

Egerçi çoh görünür sûreti-le bu efvâc (AD, XV/16)

[*Tevhit ehli isen, her ne kadar bu topluluklar suret bakımından çok görünürlerse de hepsinin bir olduğunu bil.*]

2.3. Bir Şart Cümlesi, Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ve Bir Ki'li Birleşik Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Eger dirseñ ki “Çün ‘abd-i me'mûr ihtiyârında muztarr u mecbûr ola; pes bu ihtiyâr hakikatde cebr-i mahza râci' ve ihtiyâr-ı sırfa mübtenî olan emr ü nehye mâni'dür ve mecbûr-ı mahza emr ü nehye ‘aklen nâ-müstahsen ve şer'an gayr-ı vâki'dür.”, biz eydürüz ki... (AA, 165b/1-5)

[*Eğer “Kul iradesiyle yaptığı hareketlerde mecbur kalınca bu gerçekte tam bir zorlama olup irade özgürlüğüne dayanan emir ve yasaklara engeldir. Ayrıca cebir hâlinde emir ve yasaklar akla uygun değil, şer'an da caiz değildir.” dersin, biz .... deriz.*]

2.4. Bir Şart Cümlesi ile Bir Ki'li Birleşik Cümlenin ve Meger ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

Turkish Studies

○ Pes bir kimesne kendüye ‘adl idememek ihtimâlin virse **ki** havf andan ‘ibâretdür, mûcib-i Nass-ı Kerîm üzere aña vâhîde ile iktifâ vâcib ve birden artuk harâm olur; **meger ki** kendünüñ ‘adl itmesine câzim ve fi’l-cümle cevri itmek ihtimâli muntefi vü mün‘adim ola; anuñ hakkında ta‘addüd mücevvez ve teksîr murahasdur. (AA, 117a/11-14)

[Bir kimsenin eşine adalet edememe ihtimali varsa Kur’an-ı Kerim mucibince ona tek evlilik vacip, birden fazla hanım haram olur. Eğer adaletli olabileceğine inanıyorsa ve ilk eşine eziyet etme ihtimali ortadan kalkmışsa ona çok eşlilik caizdir.]

2.5. Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir İç Cümle ve Ki’li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Çünküm takdîr-i Hüdâ bu imiş kim bî-günâh ‘Osmân Hân’ı cümle ‘asker gulûsıyla şehîd idüp yerine Mustafâ Hân’ı yine pâdişâh ettiler; ammâ “Mükellef deyil, ‘aklında hiffet var.” diyü seng-i mezâr mesâbesine kodılar. (SN, 58a/1-2)

[Allah’ın takdiriyle cümle askerler saldırıp günahsız Osman Han’ı şehit edip yerine Mustafâ Hân’ı padişah yaptılar, ama sonra aklında hafiflik var, yükümlülük sahibi değil diye onu mezar taşı derecesinde değerlendirdiler.]

3. Bir Farsça Kökenli Cümle Tipiyle İki Türkçe Yardımcı Cümlelerin Bir Arada Bulunduğu Karmaşık Cümleler

3.1. Bir Şart Cümlesi ile Bir Ki’li Birleşik Cümlelerin ve Bir İç Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ **Eger** korkmasaydum benden sonra gelenlerden ya’nî dânâlardan ki eydeler, ‘Sokrat key ulu da‘vî kıldı.’ diyüp ‘ayblayalar; ‘Ben hiç nesne bilmezem.’ diye-y-idüm. (KN, 33)

[Eger benden sonra gelenlerden, yani ‘Sokrat çok büyük dava kıldı.’ deyip ayıplayacak bilginlerden korkmasaydım, ‘Ben hiçbir şey bilmem’ derdim.]

○ **Eger** hayâl olmayaydı, bir kimesne âşinâsın, belki akrabâsın bilmeyüp her bâr ki mülâkî ola, “Sen kimsin?” **diyeydi**. (AA, 28b/3-4)

[Eğer hayal olmasaydı, bir kimse dostlarını belki de akrabalarını bilmeyip her karşılaşmalarında ‘Sen kimsin?’ der idi.]

○ “Sükûtun aslı ne idi?” dinilürse câizdür **ki** dahî vâzih beyân nâzil ola diyü tevakkuf itmiş ola. (MY, 30b/12-13)

[Sükûtun aslı ne idi denilirse daha açık beyan nazil olsun diye duraklamış olmak caizdir.]

3.2. Bir Şart Cümlesiyle Bir İç Cümlelerin ve Meger ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Ammâ sîga-i istisnâ ile eger muhâtab yine cezm fehmi eylese, İmâm Gazzâlî “Yine vefâ vâcib olur.” der; meger mu‘tezir ola. (AA, 150a/9-10)

[İstisna sigasıyla, karşısındaki yine yemin olarak anlarsa, İmâm Gazzâlî -özrü bile olsa- “Yine de sözünü tutması vaciptir.” der.]

4. İki Farsça Kökenli Cümle Tipinin Bir Arada Bulunduğu Karmaşık Cümleler

4.1. Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Ki’li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ **Çün** Tangrı te‘âlâ beni garkdan kurtardı; ümîddür **ki** bir çâre biribiye. (KN, 25)

Turkish Studies

[Tanrı teala beni boğulmaktan kurtardığı için bir çare göndermesi umulur.]

- **Çün** zûd mîr olup burada hâk olur kişi

Pes assı ne **ki** olası emîr yâhû pâdişâ (AD, V/12)

[Kişi tez elden emir olsa bile sonu toprak olduğu için padişah veya emir olmanın ne yararı var.]

- **Çün** keyfiyyet-i bî-hûşlîğı gide ve ‘akl u hiss ‘avdet ide; sa‘îd ü mûna‘‘am olan göre **ki** revâyhinden mu‘attar-ı meşâmm ve safâ-yı ten-i yârûñ endâmından ol vechle sürûr u lezzet bula **ki** nitâk-ı kelâm ihâta-i takrîrinden ‘âciz ola. (AA, 41b/9-12)

[Akılsızlık durumu gidip akıl ve duygu geri dönünce, nimete nail olan mübarek kişi güzel kokulardan ve yârin teninin safasının güzelliğinden sözle ifade edilemeyecek kadar sürur ve lezzet bulur.]

- Ve **çün** merrâtle tenbîh olındı **ki** ‘adâlet vasatdur ve her nesne ki vasatdan zâyil ve bir cânibe mâ’îl ola, aña ism-i ‘adl itlâkı galatdur; pes vasat ki ‘adâletdür, ne nesnedür bilinmek gerek. (AA, 62b/14-16)

[Defalarca adaletin vasat olduğu ve vasatlıktan çıkıp bir tarafa meyletmiş bir nesneye adalet ismi verilemeyeceği tembihlendiği için adalet olan vasatın nasıl bir şey olduğu bilinmelidir.]

4.2. Egerçi / Her Çend ki / Vâkıa Cümle Başı Edatlarından Biriyle Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Ki’li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

- Kişi **ki** söz bilmeye, adamlıktan taşra ola, **egerçi** süreti âdem-ise. (KN, 39)

[Söz bilmeyen kişi insan suretinde olsa bile adam değildir.]

- Himmetün yüce dut **kim** olardan **her-çend ki** devlet ve yiglik nişânı sende žâhir ve salâh eseri çihrende bellüdür; ammâ şefkatdan söylenecek sözi kendüzüme vâcib gördüm. (KN, 5)

[Onlardan devlet ve iyilik alameti sende zahir, salihlik eseri çehrende belli olsa da şefkatten dolayı söz söylemeyi kendime vacip gördüm; sen himmetini yüce tut.]

- Sahın zinhâr sen anuñ ala gözleri âlından

Ki câdû-yı siyeh-dildür **egerçi** hûb u ra‘nâdur (AD,134/5)

[O güzel ve etkileyici bile olsa aslında gönlü kararmış cadı olduğu için sen onun ela gözlerinin hilesinden sakın.]

- Pes **egerçi ki** insân dahı niçe ef‘âl ü evsâfda sâyir hayvânâta müsâvî, bel nebâtâta vü cemâdâta müşârikdür; lâkin bir hâssa-i mahsûsa ve eser-i hâss u mu‘ayyeni vardur **ki** anda hayvânâtdan bir ferd ve cemâd u nebâtâtdan bir şey’ aña müşârik degüldür. (AA, 37a/2-5)

[Her ne kadar insan birçok fiil ve vasıflarında diğer canlılara eşit, belki bitkilere ve cansızlara ortaksa da onda canlılardan, cansızlardan ve bitkilerden hiçbir şeyin kendisine ortak bulamadığı bir özelliği ve çok üstün bir niteliği vardır.]

- Belki ba‘zı mutasavvife zâhib oldılar ki cism-i vâhid iki hayyizde mütehayyiz olmak ecsâm-ı uhreviyyede muhâl degüldür, **egerçi** ecsâm-ı dünyeviyyede istihâlesi bedîhîdür. (AA, 40a/10-12)

Turkish Studies

[Bazı mutasavvıflar, dünyevi cisimlerin aynı anda iki mekânda birden bulunmasının mümkün olmadığı açık olmasına rağmen, uhrevi varlıklarda bunun imkânsız olmadığına inandılar.]

○ İmâm Gazzâlî **egerçi** böyle buyurmuşdur; velâkin mecâl-i nazar vardır **ki** bu, hakikatde kısm-ı sânidendir. (AA, 129b/8-9)

[İmam Gazzâlî her ne kadar böyle buyurduysa da bunun aslında ikinci kısımdan olması daha mümkündür.]

○ **Egerçi** bundan gayrı dahî rivâyât vârid olmuşdur; velâkin esahhî budur **ki** zikr olındı. (MY, 23a/18-19)

[Bundan başka rivayetler varit olduysa da en sahihi zikrolunandır.]

○ Ba'zı ulemâdan menkûldur **ki** sol cânibe yatmakta **egerçi** râhat ziyâdedür; ammâ kalbe zararı vardır. (MY, 277a/2-3)

[Bazı ulemadan sol tarafa yatmanın rahatı **çok** olsa da kalbe zararı olduğu nakledilmiştir.]

○ Meftun-ı mehâsin-i tabiat olması lâzım gelen bu ziyaretçi, Fenerler hizasından Boğaz dâhiline girmeye başladığı zaman, enzâr-ı temâşası önünde öyle bir saha-yı dil-ârâ tecelli ediverir **ki** bu sahanın iki tarafını **vâkıa** imtidâdî epeyce bir çıplaklık tahdîd ederse de tam cephede enzâr-ı hayretine zarif zarif yalılarla müzeyyen olan etekleri bir derya-yı latîfin emvâc-ı zembere-pîrâsıyla ıslanmakta bulunan i'vicâclı yeşil tepeler tesadüf eder. (N. Nazım, Zehra)

[Tabiatın güzelliklerine meftun olması lazım gelen bu ziyaretçi Fenerler hizasından Boğaz içine girmeye başladığı zaman, iki tarafını uzunlamasına epeyce bir çıplaklığın sınırladığı, ancak tam cephede hayret nazarlarına zarif zarif yalılarla süslü olan etekleri bir hoş denizin güzel sesli dalgalarıyla ıslanmakta bulunan eğri büğrü yeşil tepelerin rastladığı gönül süsleyici bir sahra karşısına çıkıverir.]

○ Ve birdenbire aklına geldi ki kış vâkıa her şeyi çürütüyor, harap ediyordu; fakat öyle çiçekler, öyle fidanlar vardı ki bunları onun zulmüne karşı tedbirler, takayyüdülerle saklayabiliyorlar, hüsn-i muhafaza ediyorlardı. (M. Rauf, Eylül)

[Birdenbire aklına, kışın her şeyi çürütüp harap etse de birçok çiçek ve fidanı onun zulmüne karşı tedbirlerle saklayabildikleri ve güzelce koruyabildikleri geldi.]

○ Vâkıa şimdi Hacer evvelkinden titiz, evvelkinden hırçındır; ama yemin ederim ki fena kalpli değildir. (M. Rauf, Eylül)

[Her ne kadar Hacer şimdi evvelkinden titiz ve hırçinsa da fena kalpli biri olmadığına yemin ederim.]

4.3. Her Çend Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ **Her çend** esâlîb-i mebânîsi evvelkiler gibi tahkîkât-ı hikemiyye ve tedkîkât-ı 'ilmiyye üzerine müştemil degüldür; ammâ **çün** terâkîb ü ma'ânîsi vuzûh u zuhûr ile müttesim, ve elfâz u 'ibârâtı levh-i 'uzûbet ü sühûlet üzre mürtesimdür, kulûb-ı 'âmmede cây-gîr ve evvelkilerden ziyâde şöhret-pezîr olmuşdur. (AA, 6b/17-19)

[Her ne kadar bu eserin üslubu evvelkiler gibi felsefî tahkikler ve ilmî tetkikler üzerine kurulmamışsa da terkip ve manaları açıklıkla ortaya çıktığı, söz ve ibareleri tatlılık ve kolaylık

levhası üzerinde resimlendiği için halkın kalbinde yer edinmiş ve diğerlerinden fazla şöhret kazanmıştır.]

4.4. Vaktâ-ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ **Vaktâ-ki** ma'lûm oldu **ki** bu ahlâktan kısm olan hikmet ol mukassem olan hikmet degüldür, kısm-ı âherdür; "Taksîm-i şey'-i ilâ nefsihî ve ilâ gayrihî" lâzım gelmeyüp su'âl bi'l-külliyeye mündefî' oldu. (AA, 47a/8-10)

[Bu ahlaktan bir bölüm olan hikmetin o kısımlara ayrılan hikmet olmadığı malum olunca kendisine ve kendinden başkasına bir şey taksimi lazım gelmeyip soru bütünüyle ortadan kalktı.]

5. Bir Farsça Kökenli Cümle Tipi ile Bir Türkçe Yardımcı Cümlelerin Beraber Bulunduğu Karmaşık Cümleler

5.1. Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir İÇ Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ **Çün** silk-i sohbetde intizâmla müşerref olanlar gazâ-yı küffârî cihâd-ı ekber bildiler idi; "Yâ Resûlullâh! Cihâd-ı ekber nedir?" diyü su'âl kıldılar. (AA, 106a/5-7)

[Sohbet halkasına katılmakla müşerref olanlar kâfirlerle gaza etmeyi büyük cihad bildikleri için "Ya Resulullah! Büyük cihad nedir?" diye soru sordular.]

○ **Çün** seyyidine teşeffü' ve halâs-ı bendesini tevakku' eyledüm; seyyidi eyitdi: "Şefâ'atüñüz kabûl ve siyâh mücrimden hull-i gulûl eyledüm. (AA, 148b/4-5)

[Efendisinden şefaât dileyip kölesini azat etmesini isteyince efendisi "Şefaatinizi kabul ettim ve siyah suçlunun emanete hıyanetini helal eyledim" dedi.]

○ "Yâ Resûlullâh, **çünkü** bizi muhtâr kılduñ; bize âdemilerümüz gerekdür, koyunda ve deve de gözümüz yokdur." didiler. (MY, 180a/3-4)

[“Ey Resulullah! Bizi yetkilendirdiğın için bize adam lazımdır, koyunda ve deve de gözümüz yoktur.” dediler.]

○ **Çünkü** altı ay muhâsarada kal'a feth olmayup şiddet-i şitâlar dahi gelüp Ak Deñiz'in telattumın cümle mellâhân ı keştî-bânlar bilüp 'askere haber ettiler; 'asker içre bir güft ü gû olup, "Kal'a fethinden ferâgat idelim, sene-yi sâbık üzre, ma'a'z-ziyâde harâc alalım!" diyü 'asker-i İslâm müşâvere edüp bu rây ı tedbîr üzre Harkil Kırâla elçi gönderüp anlar dahi harâcî kabûl ettiler. (SN, 15a/30-34)

[Altı ay süren kuşatmada kale fethedilemeyip kışın şiddetli zamanları da gelince Akdeniz'in dalgalanmalarını gemicilerin askerlere bildirmeleri üzerine ordu içinde bir dedikodu ortaya çıktı, "Kale fethinden vazgeçelim, geçen seneye oranla daha fazla haraç alalım" diye istişare ederek bu görüş üzerine Harkil Kral'a elçi gönderdiler, onlar da haracı kabul ettiler.]

5.2. Çün Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Bendede **çün** Hakk'un ni'meti mevcûd ola -'ilm ü 'amel ve fazl ü kemâl ve mâl ü cemâl gibi-; eger bende ol ni'metüñ vücûdı Hak'dan olmasına 'ârif ve dâyimâ zevâl ü fenâ vü meslûb olmasından hâ'if olursa, anda 'ucb yokdur. (AA, 95b/8-11)

[Kulda ilim ve amel, fazilet ve olgunluk, mal ve güzellik gibi Hakk’ın nimetleri mevcut olduğunda eğer kul o nimetin Hak’tan geldiğini biliyor ve daima o nimetin sona ermesinden korkuyorsa o harekette bir kibir alameti yoktur.]

5.3. Bir Şart Cümlesi ile Mâdem ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Meselâ bir şahsa nazar eyleseñ, mâdâm ki mukâbelededir, müdrikdür ve sûreti hiss-i müşterekdedür, ammâ mukâbeleden gâyib olduktan sonra sûreti hiss-i müşterekden zâyil olur, hayâlde kalur; pes hayâl hiss-i müşterekün hâfızı ve hazinedâridur. (AA, 28b/1-3)

[Bir şahsa baksan, karşılık verdiği, idrak ettiği ve görüntüsü ortak duyuda olduğu, ama karşılık vermektan uzaklaştıktan sonra görüntüsü de ortak duyudan silinip sadece hayalde kaldığı için hayalin ortak duyusu merkezinin koruyucusu olduğunu görürsün.]

5.4. Bir Şart Cümlesi ve Egerçi / Vâkıa Cümle Başı Edatlarından Biriyle Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Ma’zûr dut egerçi fakîr-âne tuhfe dür

Ger Ahmedî iderse yoluña cân fidî (AD, 623/7)

[Ahmedi yoluna can feda ederse, her ne kadar fakire yaraşır bir armağan olsa da mazur tut.]

○ Gerçi bî-bâr-durur serv bigi emr itseñ

Hâr u ney bigi bitüre gül ü şekker nergis (AD, XLV/26)

[Nergis, servi gibi semeresiz ise de sen emredersen, dikenin gül ve kamyşın şeker vermesi gibi yemiş bitirir.]

○ Ve murabba’lar dahı cem’ olinsa, egerçi fûrce kalmaz; lâkin murabba’ müseddesden tengdür. (AA, 33a/6-7)

[Kareler toplandığında her ne kadar boşluk kalmazsa da kare, altıgünden dardır.]

○ Vâkıa Zehra’yı da vaktiyle sevmiştı, hem de “sevmek”ten ne mana çıkarsa o yolda sevmiştı; fakat şimdi Sırricemal’e olan muhabbeti buna benzemiyor idi. (N. Nazım, Zehra)

[Vaktiyle Zehra’yı da -hem de sevmekten ne mana çıkarsa o yolda- sevdiyse de şimdi Sırricemal’e olan sevgisi buna benzemiyor idi.]

5.5. Vaktâ-ki Cümle Başı Edatı ile Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Vaktâ-ki bu da’vî matlab-ı ‘âlî ve îrâd itdükleri delil za’îf ü vâhî oldıysa, muhakkikler aña iltifât itmediler. (AA, 41b/17-19)

[Bu dava yüce bir talep ve getirdikleri delil zayıf ve saçma olduğu için muhakkikler ona iltifat etmediler.]

5.6. Bir Ki’li Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Eger dilersen ki senün kuluş saña mutî’ olup kullug ide, sen-dahı kullugından kaçma. (KN, 14-15)

[Eğer kulunun sana muti olup kulluk etmesini dilersen sen dahi kulluk görevinden kaçma.]

○ Ve bu zâhirdür **ki** her kim dilese **ki** bir tâyifeye mensûb ola, anlaruñ-ıla dursa, otursa, sohbet itse gerek. (KN, 15)

[Bir taifeye mensup olmak isteyen hem kimsenin onlarla oturup kalkması ve sohbet etmesinin gerektiği zahirdir.]

○ Kaçan nefis cengde ıztırâb eylese, aña dirin ki “Sabr eyle, mekânında karâr kıl. Yâ zafer bulup mahmûd olasin, yâ helâk olup istirâhat bulasin.” (AA, 61a/1-3)

[Ne zaman nefis cihatta ızdırıp çekse, ona ‘Sabr et, mekânında karar kıl. Böylece ya zafer bulursun ya da helâk olup rahata erersin.’ derim.]

○ **Eger** ifrât iderse, tehevür olur **ki** insân kendüsini bî-nef` mehâlîke ilkâ ve mukâvemeti hadd-i imkân ve dâyire-i kudretten bîrûn olan düşmenle mukâbele-i bî-vech ve mukâtele-i nâ-ma`kûl idüp kendüyi yâ ihlâk yâ ızrâr itmekdür. (AA, 46a/16-19)

[Eğer ifrat ederse, insanın faydasız tehlikelere atılarak ve karşı konulması imkânsız bir şekilde akla yatkın olmayan kanlı kavgalara karışarak kendisini helak etmesi ya da kendisine zarar vermesi demek olan tehevür meydana gelir.]

○ Eyle bir sevâd-ı mu’azzam şehri-i kebîrdür **kim** şehri-i İslâmbol içre biñ âdem merhûm olsa yine âdem deryâsından omuz omuzu sökmez. (SN, 14a/26-28)

[İslambol, şehir içinde bin kişi rahmetli olsa bile yine insan denizinden omuz omuzu sökmeyecek muazzam bir büyük şehirdir.]

○ Hakk-ıçun eyle tâ’atı itme sevâb-ıçun

Ger dileseñ **ki** irmeye bâzâruña kesâd (AD, XVIII/17)

[Eger pazarına kesat ermemesini dilersen, ibadeti Hak için eyle, sevap için eyleme.]

○ Huşûneti bir dereceye gelmişti **ki** önüne kim rast gelirse haşlar, eline ne geçerse kırar idi. (N. Nazım, Zehra)

[Öfkesi, önüne kim rast gelse haşlayacak, eline ne geçerse kıracak bir dereceye gelmişti.]

○ Şimdi yine kendi kendine itiraf ediyordu **ki** bu anda Süreyya için hayatını isteseler mesut olarak verirdi. (M. Rauf, Eylül)

[Şimdi yine kendi kendine bu anda Süreyya için hayatını isteseler mesut olarak vereceğini itiraf ediyordu.]

○ Onlar konuşurken Suad düşünüyordu **ki** zevci gibi kalabalığı sevmez bir adam değil, kalabalık içinde büyümüş Necib Bey bile kendine bir eş bulursa burada, zevcinin cehennem dediği bu köşede yaşamağa râzı idi. (M. Rauf, Eylül)

[Onlar konuşurken Suad, değil zevci gibi kalabalığı sevmez bir adamın, kalabalık içinde büyümüş Necib Bey’in bile kendine bir eş bulursa burada, zevcinin cehennem dediği bu köşede yaşamaya râzı olacağını düşünüyordu.]

5.7. Bir Ki’li Birleşik Cümle ile Bir İç Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Sandı kim “Bilürem.” diye-y-idi. (KN, 32)

[Bilirim diyeceğini sandı.]

○ Ve biz min-ba’d hikmet-i ‘ameliyyenüñ **ki** bu kitâb anuñ beyânı-çün mevzû‘, ve tâlibe kemâl-i nefsi-çün mahall-i teveccüh ü şürû‘dur, mevzû‘ı nedür ve ‘ulûm-ı selâse **ki** anuñ eczâsıdır,

Turkish Studies

mevzû'ları nedür beyân ve muhadderât-ı ma'ânîniñ çeşrelerin bürka'-ı 'ibârâtdan 'ayân idelüm. (AA, 19a/14-17)

[Biz bundan sonra -daha çok kendisinin tarifi için yazılmış ve isteklilere şahsi olgunluk sağlamak için kaleme alınmış olan- teorik felsefenin ve onun bölümlerinden olan üç ilmin konularının ne olduğunu ifade edecek, mana örtülerinin yüzlerini ibare peçelerinden kurtaracağız.]

○ Ve hükemâ ki “‘Akl ve ‘âkil ve ma'kûl müttehiddür.” dirler, murâdları bu ma'nâdur. (AA, 22a/7-8)

[Akl, akleden ve akledilen bir bütündür diyen filozofların kastetikleri bu manadır.]

5.8. Bir Şart Cümlesi ve Meger ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ Birisinde ihmâl ve ityânında ihlâl eylese, âhiretde 'azâb-ı câvidânîden necât ve fi'l-cümle Hak celle-ve-'alâ katında derecât bulmak yokdur, meger kim ikrâr-ı bi'l-lisân itmekde 'özri ola. (AA, 68a/12-15)

[Dil ile kabulde bir özrü olmadığı sürece, iki tanesinden birisinde ihmâl gösterirse ahirette ebedî azaptan kurtulamaz ve Hak celle ve alâ katında derece bulamaz.]

5.9. Egerçi Cümle Başı Edatı ile Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir İç Cümlenin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşanlar

○ “Egerçi kim yoldaşlarımın cümlesi İslâm'a râğıblardur; ammâ benüm himmetüm dahu ziyâdeyedir.” didi. (MY, 189a/9-10)

[“Her ne kadar yoldaşlarımın hepsi İslam'a rağbet edenlerdense de benim himmetim daha fazlayadır.” dedi.]

SONUÇ

Tarafımızdan yapılan taramalar sonucunda *karmaşık cümle* teriminin bazı kaynaklarda girişik cümleler için, üç kaynakta da bünyesinde birden fazla yardımcı cümle bulunduran cümleler için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yapı bakımından nasıl adlandırılacağı zaten yıllardır tartışılmakta olan *girişik cümle* konusunu bir de *karmaşık cümle* terimini bu cümle için kullanarak gündeme getirmek bu konuda kargaşayı artırmak demek olacaktır. Yukarı da değinildiği üzere eğer bünyesinde filimsi bulunan yapılar birleşik cümle kabul edilecekse bunlar için “karmaşık cümle” ya da “karmaşık-birleşik cümle” değil, *girişik* ya da *girişik-birleşik cümle* terimi kullanılmalıdır.

Eğer Türkçe söz diziminde *karmaşık cümle* adlı bir terim kullanılacaksa bu, Farsça kökenli cümle başı edatlarıyla kurulmuş birden fazla birleşik cümlenin veya bir Türkçe yardımcı cümle ile Farsça kökenli bir birleşik cümle yapısının bir araya geldiği yapılar için yapılmalıdır.

Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinleri üzerinde yaptığımız genel taramalar sonucunda -beş genel başlıkta topladığımız- yirmi bir adet karmaşık cümle tipi tespit edilmiştir. Tarihî Türkiye Türkçesi metinleri üzerinde yapılan söz dizimi taramalarının sayısının artırılması hâlinde başka tiplerin de saptanması mümkün olacaktır. Özellikle cümle başı edatlarıyla kurulan bu girişik birleşik cümle yapılarının niteliklerinin tam olarak ortaya çıkarılması hem metinlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak hem de karmaşık cümlelerin çözümlenmesinde fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKALIN Ş. Halûk, “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”, **Türk Dili**, Sy. 518, Şubat 1995, Ankara, s. 156-163.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, 3. bs., TDK Yayınları, Ankara 1990.
- BİLGEGİL M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981.
- BİRAY Nergis, “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Sy. 13, Bahar-2003, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 281-309.
- BİRAY Nergis, “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sy. 10, Bışkek 2004, s. 63-81.
- CEMİLOĞLU İsmet, “Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün’lü Cümleler”, **Türk Dili**, Sy. 510, Haziran 1994, Ankara, s. 409-413.
- DELİCE H. İbrahim, **Türkçe Sözdizimi**, 2. bs., Kitabevi, İstanbul 2003.
- DOĞAN Enfel, “Ahlâk-ı Alâî’deki Çün’lü Birleşik Cümle Yapıları”, **TDAY Belleten**, 2006/2, Ankara 2009, s. 29-40.
- DOĞAN Enfel, “Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri”, **Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, UTEK 2007, Bildiriler**, (Editör: Prof. Dr. Hayati DEVELİ), C. I, Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2009, s. s. 153-165.
- ERKUL Rasih, **Cümle Metin Bilgisi**, 2. bs., Anı Yayıncılık, 2007
- KARAHAN Leylâ, “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, **Türk Dili**, Sy. 583, Temmuz 2000, Ankara, s. 16-23.
- ÖZKAN Mustafa - SEVİNÇLİ Veysi, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 3F Yayınları, İstanbul 2008.

KISALTMALAR VE TARANAN ESERLER

- AA: **Ahlâk-ı Alâî** (Enfel Doğan, **Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 2006)
- AD: **Ahmedî Divanı** (Yaşar Akdoğan, **Ahmedî Divanı, Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 1979)
- CK: **Cilâu’l-Kulûb** (Mustafa Özkan, **Cinânî, Cilâu’l-Kulûb, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990)
- KN: **Kabusname Tercümesi** (Şeyhoğlu Sadrüddin)
- M. Rauf, **Eylül** (Haz.: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005)
- MY: **Me’âlimü’l-Yakîn** (Ayhan Tergip, **Bakî’nin Me’âlimü’l-Yakîn Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Sözlük)**, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 2010)
- N. Nazım, **Zehra** (Haz.: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006)
- SN: **Seyahatname** (Evliya Çelebi)
- SüN: **Süheyl ü Nevbahâr** (Cem Dilçin, **Mes’ud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük**, AKM Yayınları, Ankara 1991)
- YZ: **Yusuf ve Zeliha** (Şeyyad Hamza, **Yusuf ve Zeliha**, Nakleden: Dehri Dilçin, TDK Yayınları, İstanbul 1946).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011